
IN MEMORIAM

POLGÁRNÉ TALL ÉVA-DÍJ

JÁSZ KRISZTINA–SZARVÁK TIBOR

Az esélyegyenlőségi politika Janus-arca

Kistelepülések, társadalmak, konfliktusok

BEVEZETÉS

A jóléti fejlődés, a társadalmi harmóniára törekvés egyik alapszava korunkban az esélyegyenlőség. Ez a tanulmány a társadalompolitika jelenkori kulcsszavának társadalmasítására fókuszál. Alapvetően arra a lokális problémára helyezi a hangsúlyt, hogy a kistelepüléseken milyen módon teremthetők meg az esélyegyenlőségi politika adaptációjának feltételei.¹

Mindez azért fontos kérdés, mert az önkormányzatokra alapozó makro-szociálpolitikai gyakorlat társadalmasítása a kistelepüléseken komoly integrációs erővel bírhat. A magas munkanélküliség, a szegregáció, a belső periferiális helyzet, a társadalmi konfliktusok, valamint az alacsony népességszámú települések gyakori hívószavai a roma népesség (amely az esélyegyenlőségi politika egyik célcsoportját jelenti) területi elhelyezkedésének.²

Jelen munkában az esélyegyenlőségi politikák társadalmasításának kérdésében a már idézett OKTK-kutatás eredményeit foglaljuk össze, mindezek mellett pedig kitérünk a válaszadók által tipikus esélyegyenlőségi politikának nevezett szociális földprogram³ települési (működtetői) jellemzésére is.

Tanulmányunk mintavételi keretének azért választottuk a szociális földprogram által lehatárolt települési kört, mert a program kilencvenes évekbeli felújítása a falvakban, agrártérsegekben élő, szociálisan hátrányos helyzetű családok, tartós

munkanélküliek életminőségének javítására, a meglévő munkaerő mezőgazdasági tevékenységbe történő bevonására szolgál (Bartal, 2001; Csoba, 2002; Szoboszlai, 1999, 2001, 2003).

Jelen tanulmány témaköréhez tartozik az a hipotézis, hogy a program (mint az esélyegyenlőségi politika egyik szegmense) segítségével csökkenthető-e a társadalmi együttélésben jelentkező problémák, visszaszoríthatók-e az egyébként fokozódó társadalmi és etnikai konfliktusok.

Vizsgálatunkban azt a Ralf Dahrendorfhoz kapcsolható nézetet követtük, amely szerint a konfliktusok a mindennapi élet velejárói. A fő kérdés a konfliktuscsetorna, vagyis annak vizsgálata, hogy a konfliktusban érintettek által alkalmazott megoldások, feloldási lehetőségeik mennyiben intézményesítettek, vagy társadalmilag mennyire elfogadott formában jelennek meg. Témánkhoz illeszkedett az az álláspont is, amely szerint a konfliktusok csupán „válság-előrejelzések”, s levezethetők az anyagi javak szűkösségéből, a jóléti-szociális állam egyensúlytörekvéséből (az elosztási egyenlőtlenségekből). Mindezek mellett a konfliktusok által keltett társadalmi „csapadékot”, automatizmusokat jól megjeleníthetjük a kommunikációs folyamatra alapozó konfliktuselméletekkel is. Elemzésünkben külön hangsúlyt kapnak azok a társadalmi tények, amelyek a társadalmi (döntéshozói) kontroll alól kicsúszást eredményezhetnek.⁴

A PRODUKTÍV SZOCIÁLPOLITIKA LEHETŐSÉGEI

Egy-egy társadalom szociálpolitikáját, jóléti rendszerét a társadalmi-politikai viszonyok formálják (Ferge, 1991). A kilencvenes évek szociális alrendszerét érintő innovációira összességében az a jellemző, hogy a „szociális felelősség megosztásának új modelljét rendkívüli teherpróba elé állította a szociális gondok és feszültségek tartósodásának és kieleződésének tendenciája..., lassan és vontatottan halad előre a szociálpolitikai prioritások beépülése a különböző közpolitikákba. Sem a pártok között, sem a kormányzat és az érdekvédelmi szervezetek között nem alakult ki olyan párbeszéd, amely konszenzust vagy legalábbis lényegi egyetértést alakított volna ki az alapvető szociális problémák kezelésében” (Jenei, 1996).

A jóléti rendszer reformjára azért volt szükség, mert a szociálpolitika hagyományos – 1990 előtt kialakult – formái nem voltak képesek a piacgazdaság körülményei között kezelni a szegénység és az egyenlőtlenség problémáit. Jelen munkánk témája kapcsán fontos, hogy ezek az eszközök a térségi, regionális léptékű problémákra is kevésbé voltak érzékenyek.⁵ Ahogyan növekedett a munkanélküliség, erősödött a munkaerő-piaci marginalizáció és szegmentáció, úgy haladt előre a szociális vé-

delemre való univerzális jogosultság törvényi és rejtett felmondása (Standig, 1993).

Az univerzalizitás eszményétől szabaduló szociálpolitika átalakulási folyamata – bizonyos szempontokból a két világháború közötti időszak eredményeit, valamint a jóléti állam lebontásának különböző intézkedéseit is felhasználva – az aktív eszközök alkalmazásával felgyorsult.

A szociális földprogram mint aktív szociálpolitikai eszköz

Amint erre a fentiekben is utaltunk, a rendszerváltást követően emberek százezrei váltak munkanélkülivé Magyarországon, és a területi különbségek is soha nem látott méreteket öltöttek. Ezek az új társadalmi-gazdasági folyamatok óriási feladat elé állították a magyar szociálpolitikát, amely a korábbi rendszer örökségként felkészületlen volt az ilyen volumenű problémák kezelésére. Az inaktív emberek mellett aktív dolgozók tömege került olyan élethelyzetbe, amely fokozott segítségnyújtást tett szükségessé az állam részéről. A passzív szociálpolitikai támogatások mellett egyre nagyobb szerepet kaptak az aktív szociálpolitikai rendszerek, amelyeknek egyike volt a szociális földprogram.

A szociális földprogramhoz hasonló típusú támogatási programoknak több évtizedes tradíciója van hazánkban. A XIX. század végén és az 1930-as években egyaránt találkozhatunk ilyen jellegű produktív szociálpolitikai kísérletekkel.

A kilencvenes évek elején bekövetkezett munkanélküliségi krízis elsősorban a rurális, alacsony infrastrukturális ellátottsággal rendelkező külső és belső periferiális területeken „szedte áldozatait”.

A magyar szociálpolitika prominensei számára egyre egyértelműbbé vált, hogy az inaktív társadalmi csoportok segélyezése mellett az aktív, munkaképes lakosság körében olyan aktív eszközök alkalmazása vált indokolttá, amely segít visszavezetni ezeket a társadalmi csoportokat a munka világába.

A korábbi történeti előzményekre alapozva indították be a kilencvenes évek elején a szociális földprogramokat a szociális kistérségi válságkezelő program keretében. A program hazánk három régiójában, Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon vált elterjedté. Az ország ezen térségeinek kistelepülésein él a kirekesztettek legnagyobb hányada.

Miben is áll a földprogram lényege?

A program mezőgazdasági termelésre alkalmas vagyonnal nem vagy csak kis mértékben rendelkező hátrányos helyzetű csalá-

doknak kíván segítséget nyújtani. A program résztvevői kedvezményes szolgáltatásokat és egyéb juttatásokat kapnak az államtól ahhoz, hogy háztáji jellegű kistermelést, illetve állattartást tudjanak folytatni. Mindez az egyéni, a közösségi és a települési erőforrások felhasználásával történik. A szociális törvény alapján a földprogram a természetbeni támogatásokhoz sorolható. Az általános értelemben vett természetbeni juttatásoktól abban különbözik, hogy míg azok többsége egyszeri vagy néhány alkalomra korlátozódó támogatást biztosít a rászorulóknak, addig e program keretében a folyamatosságon van a hangsúly (Szoboszlai, 2001). A program fő célja az, hogy elindítsa a családokat az önálló egzisztenciateremtés útján.

A szociális földprogram kilencvenes évekbeli felújításában tipikusan a személyiségjegyekben jelentkező modernizációs, egyéni motivációs célok (társadalmi siker, hasznosság, egyéni teljesítmény) szerepelnek.⁶ Részletesen megnézve ezeket a dimenziókat, látható, hogy meghatározó a nyitottság az új tapasztalatokkal és a változásokkal szemben, a jelen és jövőorientált-ság, a bizalom a környező világ kiszámíthatóságában és a különböző tudástípusok megszerzése (Andorka, 1997). A közösségi rendszer szempontjából pedig a társadalmi integráció, a kirekesztésmentesség emelhető ki.

Hipotézisünk szerint a szociális földprogram fenti, a modernizációs elméletekhez kötődő végső céljai mellett megfelelő eredmény lehet az is, ha megkönnyíti a résztvevők alkalmazkodását a társadalmi környezethez. Ebből az adaptációs állapotból, esélyteremtésből idővel „kinőhet” az innováció, és megindulhat az egyén konzisztens mobilitása.

A produktív szociálpolitika esélynövelő hatásainak megítélése a régiós önkormányzati prominenciakutatás tükrében⁷

A produktív szociálpolitika esélyteremtő hatása témakörében felhasznált kérdőíveink válaszaiból kitűnt, hogy interjúalanyaink elfogadták azt az álláspontot, amely szerint a produktív szociálpolitika azért gyökeresedhetett meg a kilencvenes években, mert a hagyományos (univerzális) szociálpolitika nem tudja kezelni a tartósan a megélhetés küszöbén élő társadalmi csoportok problémáit. A konfliktusok gyökere abban rejlik, hogy ez a társadalmi lejtő szükségszerűen értékrend- és életmódváltást is eredményezett. Sokan bennragadtak a segélyezett életformában, és az ehhez társuló életszínvonal kialakítása után „természetesnek veszik, hogy így is lehet élni”.

A válaszadók szerint a hálót, s nem halat alapelvű szociálpolitikával elméletileg lehet csökkenteni a roma/nem roma együttélésből adódó társadalmi feszültséget. Mivel a kistelepüléseken a „szociálpolitika a segélyezéssel egyenlő”, a produkti-

vitással kapnak a leszakadók olyan segítséget, amellyel „lépéseket tehetnek a hátrányos helyzetükből való kikerülésre”.

Előnyként fogalmazták meg, hogy ezzel csökkenthetőek a többségi társadalomban a cigánysággal szembeni előítéletek is. Egy ilyen sztereotípiá az is, hogy „még a hálót is eladják” annak érdekében, hogy pénzhez jussanak.

Mindez hosszú folyamat, és komoly toleranciát kíván a helyi szereplőktől, mert az eltérő identitásból, kulturális különbségekből olyan konfliktusok alakulhatnak ki, amelyek az eredeti cél végrehajtását gátolják. A munkára ösztönzés a megoldandó problémának csupán az egyik szegmense. A roma/nem roma feszültség a válaszadó települések többségében nem olyan éles, de a területi döntéseken érződik az a dilemma, hogy „miért csak a romák tartoznak a kedvezményezett csoportba”.

Több véleményben visszatükröződik az, hogy a romák csak azért vállalnak több gyereket, hogy ne kelljen dolgozniuk, mert a „családi pótlék és a szociális segély elegendő a létfenntartáshoz”. Más települési prominens úgy vélekedett, hogy „olyan roma kisebbséget vonjanak be a programba, aki maga is integrálódni akar a többségi társadalomba”. A tartós munkanélküliség okaiból kiindulva sokan a produktivitáson elsősorban a képzés erősítését értik.

Úgy tartják válaszadóink, hogy olyan szociális hálót kell szőni, amely „alkalmas arra, hogy megváltozzon az életvitelük”. Fontos, hogy ne kidobott pénz legyen a háló ára. Ezt csak úgy lehet azonban elérni, hogy a szociálpolitikában nem a tűzoltó feladatok, hanem a komplex prevenciók elképzelések kapják a hangsúlyt. Ezzel lehet, hogy a „középosztály is más szemmel nézne a leszakadó csoportokra”.

A képessé tevés érzete lehet az egyik csapdája a produktív szociálpolitikának. A „készen kapott segítség” nem motiválja – vélik interjúalanyaink – a rászorulókat arra, hogy saját erejükből próbáljanak meg változtatni helyzetükön. Az oktatás, a képzés és a helyes kommunikáció jelentőségére utal az a hozzászóló is, aki szerint „nem egyszerű a háló kezelésére megtanítani olyan embereket, akik más életformához voltak szokva”. Az eltérő életforma kezelése a helyi szereplőktől új attitűdöket vár el a „régis társadalmi környezetben”.

Az esélyegyenlőségi politikákról

Korunk harmadik utas jelszavát⁸ kritikusan szemlélik a válaszadók. „Nagyon távol áll az elmélet a gyakorlattól” – értékelnek a válaszadók. Az alapelv (a hátrányokkal indulókat olyan előnyökhöz juttatjuk, hogy azonos esélyekkel érthessék el céljukat) elfogadható, a gyakorlatban azonban szegmentálni kell, mert a konfliktusos társadalmi helyzetek csökkentését csak így lehet

települési szinten megoldani. A kérdés tehát az, hogy kiket tekintünk az esélyegyenlőségi politikák célcsoportjának. Az esélyegyenlőségi politikák módszerei között a produktív társadalompolitika határterületeit (képzés, átképzés, oktatás, munkahelyteremtés, orvosi ellátás, művelődés, kultúra) fedezhetjük fel. A válaszadók szerint a társadalmi kirekesztettségben élők ezeken a területeken szenvednek leginkább diszkriminációt, s ezeken a területeken kell leginkább növelni a toleranciát. A válaszadók azonban szkeptikusak annak megítélésében, hogy a települések meg tudják-e oldani ezt a feladatot helyi szinten. Sőt sokan ezt az elvet potenciálisan települési konfliktushelyzetnek tartják, bár tagadhatatlan, hogy országos szinten megfelelő súlyt igyekeznek adni a kérdésnek.⁹

Az esélyegyenlőség kérdéséről szól a felelősség dilemmája is: „nem az önkormányzattól kell várni 1-2 ezer forintot, mert az hamar elfogy és kezdődik minden előlről”, mert az esélyegyenlőségi politikák azoknak szólnak, akik tudnak is élni a lehetőséggel.¹⁰

A középosztály-centrikusságot erősíti az a nézet, amely szerint „az esélyegyenlőség nemcsak a romáknak szól, hanem a termékek és szolgáltatások a társadalom minden tagja számára azonos vagy közel azonos feltételek közötti elérhetőségét jelenti”.

Az esélyegyenlőségi elvet nem lehet maradéktalanul betartani, mert minden társadalmi hátrány más-más orvoslást igényel.¹¹ Az esélyegyenlőség a megoldásra váró részterületeken mutatkozó hiányok pótlásával érhető el. Az alrendszeret reprezentáló intézmények (oktatási-nevelési, munkaügyi, egészségügyi-szociális intézmények, illetve települési önkormányzatok, civil szervezetek, rendőrség) közötti együttműködés, a közös stratégia kidolgozása elengedhetetlen. Azonban helyi szintű ágazatközi együttműködések nehezen indulnak be. Néhány professziót (pl. az önkormányzati rendelet esélyegyenlőségi szempontú felülvizsgálata, illetve kisebbségi önkormányzati hatáskörbővítés¹²) válaszadóink is említettek.

Az operatív társadalomfejlesztő feladatok között a life long learning (az élethosszig tartó tanulás) elvének gyakorlatba való átültetése áll, amely magában foglalja a „tudás értékének helyreállítását, tudatosítását”, valamint a képességek (és a lehetőségek) összhangba hozását és felismerését. A válaszadók zöme úgy véli, hogy a szervezetek és ágazatok közötti együttműködés révén az esélyegyenlőségi politikák hosszú távon (párhuzamosan a redisztribúció elvének, így az állam szerepének a megváltoztatásával) kihatnak a kétirányú előítéletek csökkentésére, a szemlélet- és mentalitásváltásra, így a tolerancia erősítésére is.

A válaszadók szerint az esélyegyenlőséget kistelepülési szinten leginkább a szociális földprogram és a teleház segíti. Ez az a két program, amelyben az egyéni aktivitás nagymértékben

hozzájárul a szociális konfliktushelyzetek individuális megoldásához, a társadalmi mobilitási pályán való elinduláshoz.

Települési konfliktushelyzetek

Sokak szerint a társadalmi konfliktusok nem a roma/nem roma dichotómia mentén keletkeznek, hanem az alsó középosztály vidéki térségekre jellemző elszegényedéséből adódnak.

A konfliktushelyzetek a válaszadók szerint jellemzően a társadalmi struktúrában betöltött különböző pozíciók miatt következnek be. Mindez különösen felerősödik egy városhiányos körzetben. A városokból való kiköltözés új eleme lehet a konfliktushelyzeteknek, mert a beköltözőket, akik az olcsó telek és ingatlan, valamint a megélhetés miatt váltanak lakóhelyet, elsősorban a perifériára került társadalmi csoportok alkotják. Interjúalanyaink úgy vélték, hogy a problémák az érintett kistérségek településein („hol koncentráltan, hol kevésbé koncentráltan”) jelen vannak.

Speciális ellentéteket erősített fel a kilencvenes évek elején elindított kárpótlás is. A válaszadók szerint a lakosság többsége rendelkezik kisebb földterülettel, azonban munkagépe csak néhány „tehetősebb gazdának” van, akik „magas szolgáltatási díjért művelik meg a kis birtokokat”. A földprogramban alkalmazott maximum ár önköltséges, ezért esélyegyenlőség-növelőnek is nevezhető.

Mivel a konfliktushelyzetek elsődleges fokmérője a munkához és a megélhetéshez való hozzájutás mértéke (a legtöbben a tartós munkanélküliséget említették konfliktushelyzetként), a munkáltató–munkavállaló közötti viszony szabályozása is fontos konfliktuscsökkenítő tényező lehet a rurális térségekben.

Ez egyrészt a munkaadók részéről a bejelentett munkaviszonyt és tisztességes munkabért, a munkavállalók részéről pedig a munka világában szokásos normák és értékek elfogadását jelenti.

Mindezek mellett a rászorultsági elv érvényesítése is konfliktushelyzeteket eredményezhet. Ez települési szinten újra a „segélyből élés” lokális társadalmi kritikáját jelenti,¹³ de megjelenik akkor is, ha csak a roma társadalmi csoport részesül egyszerű természetbeni támogatásban (pl. ruhaosztás) is. A probléma gyökere kettős.

Egyrészt abban keresendő, hogy a pénzbeli szociális támogatások esetében az adhatóság olyan alacsony szinten van meg húzva, hogy ha az egyik szülő dolgozik, a család már elesik a támogatottságtól és a kedvezményektől (ingyenes étkeztetés, tankönyv).¹⁴ Az esélyegyenlőségi törekvések a válaszadók szerint (a fentiek mellett) azért eredményezhetnek konfliktushelyzetet, mert a helyi társadalomban disszonanciát okoz a pozitív diszk-

rimináció, illetve a települési (öröklött) hátrányok és az egyéni lemaradás (érzetének) komplexitása.

Általános konfliktushelyzetként jelenik meg a romák életmódja, kultúrája és (a mélyen gyökerező sztereotípiák miatt) a más-ság elfogadása.¹⁵ Ezért javasolják sokan, hogy mindezek kezelésére egészségfejlesztő és közösségépítő programok kellenek a településekre. A meglévő gondok mellett ugyanis egyre inkább problémát jelent a válaszadó településeknek az idősek (sokan figyelmeztetnek az előregedő helyi társadalom nehézségeire) és a fogyatékkal élők korlátozott lehetőségeinek bővítése is.

Mindezt azonban sokkal nehezebb lesz elérni, ha tovább csorbítják a helyi települések megtartóerejét. A válaszadók konkrétan megnevezték korunk (felülről jövő) modernizációs törekvését, az iskolakörzetiesítéseket, mint a következő (mikro és mezo szinten is megjelenő) konfliktusforrást, amelyet a központi akarrattól eltérően az öröklött hátrányok miatt társadalmi, s nem települési szinten kellene kezelni (Ladányi, 2004¹⁶). Az okok között visszatükrözni látjuk a jelen kutatás által is feltárt konfliktusforrásokat: koncentrált hátrányok, mélyszegénység, alacsony iskolázottság, előregedő társadalom, gettósodó térség, ki-rekesztettség.

De vállalható az a tervezői álláspont is, amely szerint a közoktatás társulási formában való működtetése esetében is szükségesnek tartjuk érvényesíteni a települési autonómiát biztosító feltételeket. A települések megtartóképessége érdekében olyan integrált rendszer kialakítása szükséges a 2007–2013-as időszakra, amely a forráshiányos önkormányzatok számára segítséget, de nem kizárólagos megoldást biztosít ezen alapvető feladatuk működtetésére. (Jász, 2004).

A ROMA TÁMOGATÁSI PROGRAMOK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A fenti folyamatokat másként úgy közelíthetjük meg, hogy a kilencvenes évtizedben a roma társadalom története a folyamatos tőkevesztésről szólt és a különböző társadalomfejlesztési programokkal nem tudtak olyan mechanizmusokat kimunkálni, amellyel lehetővé tették volna új típusú erőforrások megteremtését (Örkény–Székely, 2000).

A roma célcsoportok körében az elmúlt évtizedben lezajlott támogatási programok inkább a tűzoltásra adtak lehetőséget.¹⁷ A programok jelentette támogatási stratégia viszont a szocializmusnak nevezett korszak időszakát idézte, amikor is a társadalmi integráció kerete strukturálisan kijelölt volt (Örkény–Székely, 2000). Mindez a kilencvenes években az underclass társadalmi helyzet reprodukciójához volt elegendő.

Az idézett internetes portál szerint az elmúlt évtizedben 1394 programot indítottak el a roma lakosság körében. A programok 2 alrendszeret érintettek leginkább. 1121 program a foglalkoztatást, 200 a képzést és az oktatást segítette.

A roma társadalom előbb említett felzárkóztatási irányai mellett a roma segélyprogramok kisebb részben az egészségügyi rendszert és a civil szférát is segítették.

A foglalkoztatásban támogatott operatív programok között is leginkább a szociális földprogramot, a közmunkát, az állattenyésztést és a növénytermesztést, valamint a szolgáltatásokat: az ácsmesterséget, a házépítést, az erdészetet és a kereskedelem szférájában végzett tevékenységeket kell kiemelnünk.

Az oktatás, képzés terén speciális oktatási programokat, felzárkóztató projekteket és nyári táborozásokat, valamint a romák vállalkozóvá válását támogatták leginkább. A képzési programokra főleg alapítványok és iskolák, valamint egyéni pályázók kaptak forrást. A foglalkoztatási programokra leginkább települési és kisebbségi önkormányzatok, helyi (roma) NGO-k pályáztak.

Az elmúlt évtized roma programjaira közel 3,5 milliárd forintot¹⁸ biztosítottak az adatbázis szerint. A roma társadalmi csoportok támogatására a legtöbb pénzt azok a megyék nyerték, ahol a cigányság számaránya magas: Borsod-Abaúj-Zemplén (665 557 518 Ft), Szabolcs-Szatmár-Bereg (436 584 971 Ft), Jász-Nagykun-Szolnok (195 542 000 Ft).

Az 1990 óta végrehajtott roma programok alapvető adatai jól tükrözik a csoport számára kijelölt kitörési irányokat. Ezek az irányok azonban a hagyományos fejlődési utat biztosítják. Dilemmánk csak az, hogy ezek a tradicionális utat járó segélyprogramok miként (és főként mikor) artikulálják majd a roma társadalmi csoportokban az információs kor által támasztott követelmények igényét.

A programok, „hidak” modernizációja ahhoz szükséges, hogy az objektív-relatív depriváció összetett elemeivel (alacsony jövedelem, alacsony iskolai végzettség, rosszul felszerelt, egészségtelen vagy szűkös lakáskörülmények stb.) jellemezhető, a globalizációs folyamatoktól elmaradó, rurális térségekben élő résztársadalmi csoportok felzárkózási és fejlődési esélyeit növeljük, mert az egyenlőtlenségek növekedése az újítások terjedésének esélyeit ronthatja le.

HÍDSZEREPEBEN – A SZOCIÁLIS FÖLDPROGRAM HATÁSAI A TELEPÜLÉSEK KÖRÉBEN

A földprogramot működtető (zömmel kis) települések szociálpolitikai jellemzőit, azt a helyi társadalmi és szervezeti, települési környezetet (hálózatot) és földprogramos attitűdjeit a már

említett NKFP-programban¹⁹ vizsgáltuk. Jelen fejezetben a belső perifériáléthez kapcsolódó települési-társadalmi környezetre fókuszálva mutatjuk be a földprogramot működtető lokális közösségek tapasztalatait.

A települési környezet

A földprogramos települések kétharmada egy nagyobb település (főként kistérségi központok) vonzáskörzetéhez tartozik. A XXI. század hálózati világában fontos lehet, hogy a felsorolt települések²⁰ közel harmada (N = 50) maga is földprogramot működtető településnek számít.

A földprogramos települések nagyságát az ott élők számával összevetve azt látjuk, hogy a települések kétharmadának lélekszáma maximum 1000 fő (ezen belül igen magas a 400 fő alatti igazán aprófalvak aránya is).²¹

A belső perifériálétből is következő jövőképhiányt, illetve az aspirációs törekvések elmaradását jól mutatja az a települési adat, amely szerint az 1000 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken a lakossági migrációs irányok (elköltözők-beköltözők száma) hasonlóak. Hazánk keleti tájain leginkább a települési szociálpolitika és az olcsó ingatlan erősíti a beköltözési szándékot. A szociális földprogramos településeken a prominens válaszadók szerint inkább a nem roma társadalmi csoportok számítanak mobilabbnak.

A lakosság elköltözése az 1000 főnél magasabb lakosságszámú (zömmel alföldi) településekre jellemző. A lakóhelyváltás társadalmi-gazdasági okai a válaszadók szerint a munkahelykeresésre (leginkább az Alföldön és Észak-Magyarországon), illetve a települési megtartóerő általános hiányára vezethetők vissza.

A társadalmi mobilitás kérdéseihez hozzátartoznak a közlekedési elérhetőségi vizsgálatok is. A földprogramos településeken egyedül a vonattal való megközelítés utal a földrajzi periféria létre. A települések 61 százaléka ugyanis ezzel a közlekedési eszközzel nem érhető el. Válaszadók az autóbuzsos elérhetőséget 100 fokozatú skálán²² 60 pontra, a gépkocsis elérhetőséget átlagosan 70 pontra értékelték. A vonatközlekedést átlagosan 49 pontra (legrosszabb Észak-Magyarországon,²³ a legjobb a Dunántúlon²⁴) minősítették a megkérdezettek.

A települési környezet komplex jellemzésére fontos megemlítenünk egy új dimenziót is. A szociális földprogramos települések kétharmada abban a földrajzi sávban található, ahol meghatározó az államhatár szerepe.²⁵ Ezt a térséget (főként a keleti határok mentén) gyakran illeték (Erdősi F.-Tóth J., 1983; Süli-Zakar I., 1993; Baranyi B., 2001) halmozottan hátrányos helyzete miatt a „periféria perifériája” jelzős szerkezettel, amely a belső perifériához tartozó településekre is érvényes.

A foglalkozási ágazat vizsgálata kapcsán látható, hogy a közigazgatás alrendszere tekinthető a szociális földprogramos településeken élők elsődleges munkaadójának.²⁶ A közigazgatási foglalkoztatásban a legerősebb tájegységnek a keleti terület, a leggyengébbnek a dunántúli régió számít.

Minden negyedik településen az ipar és minden tizediken a mezőgazdaság jelenti a legnagyobb foglalkoztatót. Az ipari foglalkoztatás (vállalkozások) súlya leginkább a dunántúli településeken, a legkevésbé az Alföldön érzékelhető. A mezőgazdasági dominanciában két régió (Dunántúl, Alföld) osztozik. Az elsődleges foglalkoztatási lehetőségek között a szolgáltatási és az oktatási ágazat kevésbé jelentős a szociális földprogramot működtető településeken.²⁷

A másod, illetve harmadlagos foglalkoztatási alternatívák között erősödő ipari és a szolgáltatói irányt (kisebb részben mezőgazdasági profilt) és visszaszoruló közigazgatást tapasztaltunk. A szociális földprogramos települések foglalkoztatási palettájának szélesedése (további tudatos fejlesztés esetén) a települések gazdasági potenciáljának erősödését is eredményezheti. A foglalkoztatási lehetőségek bővítése különösen fontos a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken élők körében, ahol a válaszadók szerint az aktív korú lakosság közel 80 százaléka más településen dolgozik.

A szociális földprogram a település életében. A pályázattól a megvalósításig

A pályázatok kulcsemberei jól reprezentálják a földprogramos települések értelmiségi csoportjait. Elsődlegesen a polgármester²⁸ és a hivatal közvetlen munkatársai voltak a kulcsszereplői a földprogramos pályázatoknak, de szerepelnek klasszikus és napjainkra jellemző értelmiségi foglalkozások is (tanító, állatorvos, szociális segítő, falugondnok, kistérségi menedzser). Mindezek mellett többször olvashatunk a helyi politikai prominensek pályázati feladatvállalásáról is.²⁹

A kulcsemberek többsége főiskolán szerezte diplomáját. A második leginkább elterjedt végzettség a földprogramos pályázatírók között az érettségi, a harmadik az egyetemi diploma. Alacsonyabb végzettség a minta közel ötödében volt jellemző a pályázat elindítói között.

A pályázat előkészítói között nagyobb eséllyel találtunk roma származásúakat az 1000 főnél nagyobb lélekszámú településeken, Észak-Magyarországon és az Alföldön. Összességében a szociális földprogramos települések egyötödében szerepelt (főként kisebbségi önkormányzatnál tevékenykedő) roma származású lakos a pályázat készítésekor.

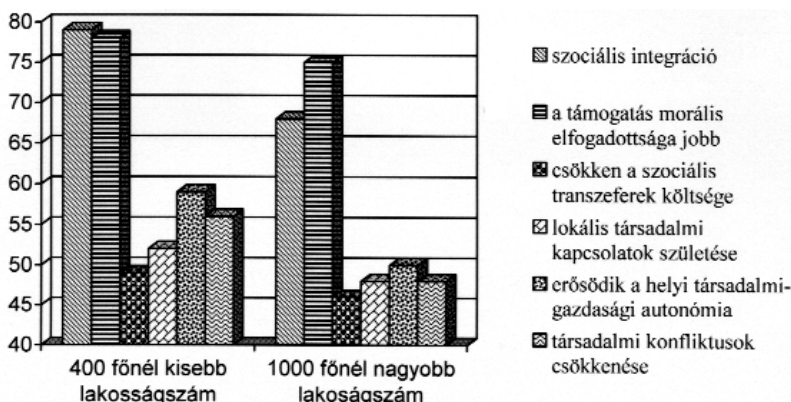
Leginkább a program szervezői és a polgármester (a két pozíció sokszor megegyezik!), valamint a szűk család befolyásolta a programra jelentkezők döntését. Ebben a döntési folyamatban a kedvezményezettek szerint is a polgármester, illetve a program gazdái játszották a főszerepet (Szoboszlai, 2003). A döntési láncban regionális szinten nem volt lényeges különbség, településnagyság alapján viszont markáns eltérések fedezhetők fel. Az egyik legfontosabb, hogy a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken a szűk család befolyása az átlagnál³⁰ sokkal magasabb és a tágabb család hatása is közel 14 ponttal erősebb, mint a nagyobb lélekszámú településeken. Az 100 főnél nagyobb népességű településeken a családi befolyás kevésbé érvényesül. Más potenciális települési prominensek (gazdajegyző, egyházi emberek, kisebbségi önkormányzati képviselő) véleménye (tevékenysége) nem volt jelentős abban, hogy a rászorulókat bekapcsolódjanak a programba.

A programról a működtetők leginkább személyes információt adtak a (leendő) kedvezményezetteknek, illetve polgármesteri fórumot rendeztek. A minta közel felére (főleg a Dunántúlra) volt jellemző kommunikációs út még a szórólap, plakát alkalmazása, de ezeken a területeken a helyi médiát is jobban bevonták a földprogramos tájékoztatási folyamatba. A lakossági felmérésekből is visszatükröződött, hogy a kisebbségi önkormányzati fórumok említése főként a sűrűbben lakott földprogramos területeket (Észak-Magyarország, Alföld) érintette.

A települési működtetők alapvetően azért pályáztak a földprogramra, mert a támogatás a produktív jelleg miatt morálisan elfogadhatóbb a helyi társadalom számára, mint a segélyezés. Fontos pályázati motiváció volt még a túlélési helyzetből való kikerülés lehetőségének, a szociális integrációnak a reménye is. A harmadik legfontosabb pályázati ok az volt, hogy kihasználatlan emberi, tárgyi és természeti erőforrásokat emeljenek be az értékteremtő folyamatba. Néhány tényező (csökken az elvándorlás, javul a vagyonbiztonság) érvényesülésében nem bíztak a települési prominensek. Vannak azonban olyan kategóriák is, amelyek földprogramos hatását markánsan nem tudták eldönteni válaszadóink. Ilyen tényező a szociális transzferekre fordítható összeg feltételezett csökkenése,³¹ illetve a helyi társadalmi integráció erősödése. Az együttműködés társadalmi tolerancijavító hatását inkább az 1000 fő alatti népességű településeken és Észak-Magyarországon dolgozó megkérdezettjeink fogadták el. A földprogram segítségével a gazdasági autonómia erősödését a 400 főnél kisebb lélekszámú településeken, illetve a Dunántúlon lévő működtetők várták. Összességében a pályázati motivációban rejlő különbségek jól tükrözik a települések várakozásait, társadalmi-gazdasági lehetőségeit (1. ábra).

Az egyéb várakozások között a kiegészítő jövedelemszerzést, a munkaszeretetet, a munkához való javuló hozzáállást, a sza-

badidő lekötését, a részt vevő családok önállósodását, a munkanélküliek integrációját, valamint a könnyebbé váló megélhetést („amit a házasságok és a születések számának emelkedése is jelez”³²) találhatjuk.

A földprogramos pályázat okai a településnagyság tükrében
100 fokozatú skálán

A válaszadók szerint leginkább a tartós munkanélküliek, az alacsony jövedelműek³³ és (főként az észak-magyarországi földprogramos településeken élő) romák számára jelenthet ez a program kivezetést a hátrányos helyzetből. A megkérdezettek úgy vélték, hogy a produktív jelleg főként az alacsonyabb jövedelműek és a romák számára fogadható el. Ezt az egyén és a közösség számára befogadóbb viszonyt leginkább Észak-Magyarországon jelezték. A kérdőívek adatai szerint a különböző szociális transzferekre fordítható összeg főleg az alacsony jövedelműek, a romák, a tartós munkanélküliek és a nyugdíjasok körében csökkent. A program hatása közül a helyi társadalmi integráció javulását leginkább a tartós munkanélküliek, az alacsony jövedelműek és a romák körében lehetett megfigyelni. A roma kedvezményezett csoportra a minta településeinek közel felében volt érvényes „az együttműködés miatt növekszik a tolerancia” állítás elfogadása. Az elvándorlási kényszer csökkenése leginkább a tartós munkanélküliek és a romák számára lehet pozitív földprogramos hatás. Kihasztnátlan emberi erőforrást is leginkább az előbb említett csoportok „visznek” a földprogramba. A mezei lopások (megélhetési bűnözés) számának csökkenését leginkább a romák körében nevezték pozitív hatásnak a válaszadók.

Összességében tehát a tartós munkanélküliek, az alacsony jövedelműek és a romák lehetnek azok a preferált társadalmi cso-

portok, amelyek körében a földprogram pozitív hatása leginkább érvényesülhet. Az esélyegyenlőségi politikák szélesítése szempontjából figyelemre méltó, hogy a nyugdíjasok (idősek) és a megváltozott munkaképességű munkavállalók számára a szociális földprogram kevés segítséget jelenthet a különböző aszpirációs törekvéseik végrehajtásában.

Társadalmi hatások és programfejlesztési irányok

A program települési fogadtatása támogató lokális környezetet feltételez, mert a prominencia (és a kedvezményezettek) szerint az volt az általános, hogy a település lakosai örültek annak, hogy javul a helyzet. A válaszadók szerint nagyon kevés helyen (a lakossági felmérés adatai szerint inkább a romák körében) volt jellemző a bekerültekkel szembeni irigykedés.

A földprogram működtetői szerint leginkább a szakembergárda és a termőföld adott hátteret a biztonságos működéshez. Főként a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településekről jelezték, hogy csak részben áll rendelkezésre szakembergárda a földprogram üzemeltetéséhez. Mindez jól mutatja az aprófalvak humán hátterének gyengeségeit. A termőföld elégséges mennyiségét legkevésbé a Dunántúlon jelezték, de Észak-Magyarországon is csak részben volt elég a stabil működéshez a rendelkezésre álló termőföld.

Erőgépekkel, munkagépekkel és teherszállító járművekkel átlagosan a minta harmada rendelkezett megfelelően (legkevésbé a Dunántúlon, leginkább Észak-Magyarországon). A kapcsolattrendszert a minta felében, az értékesítési piacot negyedében minősítették megfelelőnek. Ebben a két, a földprogramos hálózatot leginkább jellemző kategóriában a Dunántúl és Észak-Magyarország jelzett inkább alacsonyabb értékeket.

A stabil működést jól jelzi az, hogy a földprogram termelési éveit során csak a minta tizedében származott probléma az üzemanyag és a kiosztható föld hiányából, valamint a gépi karbantartás és a szolgáltatás elmaradásából. Az értékesítési piac szűkösségéből adódó gondok a földprogramok közel ötödénél, a kedvezményezett humán erőforrás eltérő munka szocializációjában keresendő problémák a programok negyedénél jelentkeztek. Ez utóbbi főként a Dunántúlra és Észak-Magyarországra volt jellemző. Az egyéb válaszok a mezőgazdaság klasszikus gondjait (aszály, árvíz, belvíz, fagykár), illetve a programfinanszírozás kérdéskörét (kevés az erőforrás a program indításakor) jelölték meg problémaként.

A kedvezményezettek leginkább géphiányra és szervezési problémákra, a szaktanácsadás elmaradására és a felvásárlási problémákra panaszkodtak és jellemző egy munkatapasztalatra vonatkozó visszajelzés: a „dolgozók hetede találja túl nehéznek

a földprogramos tevékenységet” (Szoboszlai, 2003). A földprogramos problémákat egy korábbi kutatási tapasztalat tágabb kontextusba helyezi: „a vizsgált programokban mindazon problémák, gondok előfordultak, amelyek egy jó szándékú, ám tőke- és hozzáértés-hiányos gazdaságban általában előfordulhatnak” (Szoboszlai, 2001).

A szociális földprogrammal kapcsolatos problémák esetén leginkább a program szaktanácsadójához, illetve a polgármesterhez és a hivatalhoz fordulnak a kedvezményezett családok. Feltehetően a mezőgazdasági ismeretek hiányából adódik az, hogy nem jellemző a családi, szomszédsági segítség, illetve nem mennek a résztvevők a kisebbségi önkormányzat képviselőjéhez, valamint (az Észak-Magyarországon lévő földprogramok kivételével) a gazdajegyzőhöz sem. Ez az adat arra világít rá, hogy a programmal kapcsolatos képzésekkel elérhetjük a családok önszorgató (racionális) magatartásának emelését, ami kihat a társadalmi csoportok harmonikusabb együttműködésére.

Ha most lehetne pályázni, a földprogram szervezésébe a túlnyomó többség (168 település) újra belekezdene. Azt is elfogadta a prominencia, hogy a program stabil része lehet a szociális ellátásnak. Alapvetően azért kezdenének bele újra, mert „segít a rászorulókon”,³⁴ illetve a program a szociális ellátórendszer szerves része lett.

Az általunk felsorolt 5 programfejlesztési irány mindegyike támogatott volt a települések körében. Leginkább (főként az észak-magyarországi területeken) gondolják úgy a válaszadók, hogy erősíteni kellene az önellátó jelleget a szociális földprogramban. Az ezzel ellentétes fejlesztési irányt (a piaci orientációt) a minta alig fele (főként a dunántúli települések) támogatta.

A géppark növelését a megkérdezettek kétharmada (leginkább Észak-Magyarországon) tartotta fontosnak. Magas az oktatási, képzési funkció erősítésének igénye is.³⁵ 2006-ig a programban a földterület, a termékkála és a géppark (és az ezzel együtt járó kedvezményezetti létszám) bővítését látnák leginkább fontosnak a válaszadók. A piaci szegmens (és a szinten tartás) a válaszadók ötödénél, a képzési szint erősítése tizedénél volt kiemelt fejlesztési tényező.

A fejlesztési irányok, a program fenntartásának egyöntetű támogatása visszaköszön a résztvevői jövőképekben: minden ötödik-hatodik család bízik abban, hogy „ismét meg tudnak majd kapaszkodni”, hatodik „nem aggódik állandóan a megélhetés miatt”. Minden hetedik családnak „ismét vannak terveik”, de a korábban kelés, a nagyobb rész vállalása a házi munkában vagy a „kevesebb alkalmi munka vállalása” is a program pozitív hatásai közé tartoznak (Szoboszlai, 2003).

A cigány népesség földprogramos helyzetét a működtetők fontosnak tartják, bár egynegyedük megállapítja, hogy alacsony a munkakultúrájuk és arányukat nem bővítjük/bővíthetjük.³⁶ A

válaszok között roma társadalmi fejlesztési kategóriákat is láthatunk. Főleg az észak-magyarországi apró (400 főnél alacsonyabb népességű) falvakban mondták azt, hogy komoly megélhetési eszköz számukra a földprogram. A társadalmi konfliktusok csökkentése a roma felzárkóztatás terén a földprogramok együtödénél (főként Észak-Magyarországon és az 1000 főnél magasabb lélekszámú településeken) volt fontos.

Összességében azt mondhatjuk, hogy ez a program a leszakadó társadalmi csoportok (de különösen a romák) körében segíti a rendszerváltáskor kényszerűen abbamaradt mobilizációs trend, a proletarizációs út újraindítását, újrafelfedezését. 1997-es felmérésünkben ezt a működtetők úgy fogalmazták meg, hogy „a rendszeres munka szocializációs szerepe nélkülözhetetlen a munkanélküli rehabilitációban és a szociális problémák kezelésében” (Szoboszlai, 2001).

ÖSSZEGZÉS

A kutatás egyik fontos tanulsága, hogy az esélyegyenlőségi politika alapelveinek megvalósítását kistelepülési szinten jelentősen segíti a szociális földprogram és a teleház. Ez az a két program, amelyben az egyéni aktivitás nagymértékben hozzájárul a szociális konfliktushelyzetek individuális megoldásához, a társadalmi mobilitási pályán való elinduláshoz.

A válaszadók zöme úgy véli, hogy a szervezetek és ágazatok közötti együttműködés révén az esélyegyenlőségi politikák hosszú távon kihatnak az előítéletek csökkentésére, a szemlélet- és mentalitásváltásra, így a tolerancia erősítésére is.

A vizsgálat adatfelvételeiből kiderült, hogy általános konfliktushelyzetként jelenik meg a munkanélküliség mellett a romák életmódja, kultúrája és a mélyen gyökerező sztereotípiák miatt a diszkrimináció. Ezért javasolták a megkérdozettek, hogy mindezek kezelésére egészségfejlesztő és közösségépítő programok kellenek a településekre. A meglévő gondok mellett ugyanis egyre inkább problémát jelent a válaszadó településeknél az idősek (sokan figyelmeztetnek az előregedő helyi társadalom nehézségeire) és a fogyatékkal élők korlátozott lehetőségeinek javítása is.

A jelenlegi folyamatok azonban tovább csorbítják a helyi települések megtartóerejét. A válaszadók konkrétan megnevezték korunk modernizációs törekvését, az iskolakörzetesítéseket mint a következő konfliktusforrást, amelyet a központi akaratól eltérően, az öröklött hátrányok miatt társadalmi, s nem települési szinten kellene kezelni.

Ez a centralizációs intézkedéstervezet komoly bizonytalanságot jelenthet a földprogramos települések körében is. Leginkább azért, mert a földprogramhoz kapcsolódó működtetői atti-

tűdökben erős a szociális, segítő, az önfenntartást fontosnak tartó elem. A földprogram piaci erősítését mindezek mellett akadályozza a települési gazdasági környezet, az önkormányzatok forráshiánya (a földprogramos települések zöme a belső és/vagy külső perifériához tartozik) és a mezőgazdaság (klasszikus és a jelenkori fejlődési trendekből adódó) tervezhetetlensége. Ilyen makrokörnyezet mellett érthető módon kap helyet a fejlesztési elképzelésekben a normativitás szerepe.

Működtetői szempontból lényeges elem, hogy erősödik a földprogramhoz kapcsolódó hozzáadott érték (a termelési integráción alapuló programok), ami véleményünk szerint hozzájárulhat ahhoz, hogy meggyökeresedjenek a hálózatos együttműködések egyrészt a földprogramos települések között, másrészt erősödhet a földprogram jelentősége a kistérségi szociális programokban is. A közigazgatási reform megvalósítása során (hosszabb távon) elképzelhető, hogy a szociális földprogramok koordinációját kistérségi szintről valósítsák meg.

Mindez különösen a tekintetben fontos, hogy a produktív szociálpolitika eszközeinek alkalmazása számos előnyt jelent a települések társadalmában. Csökken a társadalmi kirekesztettség és a helyi társadalmi konfliktusok kialakulásának esélye, erősödik a munkához kötődő attitűdök személyiségben rejlő rendszerre (ami javítja az esélyt a tartós munkaerőpiaci integrációra). Ezek az előnyök azonban csak akkor lesznek fenntarthatóak, ha az esélyegyenlőségi politika működési elvét, céljait a települési prominencia sikeresen integrálja a lokális társadalom mindennapjaiba.³⁷

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmányban egyrészt „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság) 5/017/2001 NKFP kutatási program (fő témavezető Kemény István) egyik alprogramjának (A szociális földprogram esélyteremtő hatásai a roma/nem roma népesség körében) települési kutatására, valamint egy OKTK által 2003–2004-ben támogatott projekt (A produktív szociálpolitika szerepe a társadalmi konfliktusok csökkentésében a roma/nem roma népesség körében az Észak-Alföld régióban) néhány eredményére támaszkodunk. Mindkét idézett kutatási munka témavezetője Szoboszlai Zsolt volt.

² Érdemes megjegyeznünk, hogy az Európai Unió Magyarországról szóló országjelentése (Külügyminisztérium honlapja: www.kum.hu/kulugy) szerint a „hivatalosan elismert 12 kisebbség integrálódott a magyar társadalomba, a magyarországi roma kisebbség helyzete továbbra is nehéz”.

³ A társadalmi-gazdasági hátrányok csökkentése érdekében kormányzati szinten a produktív szociálpolitika egyik eszközeként indult 1992-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a szociális földprogram, amely jelenleg már 10 megyében működik. Kutatásunk területi adekváltsága szempontjából is fontos, hogy az észak-alföldi régió mindhárom megyéje (Hajdú-Bihar, Jász-Nagy-

kun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg) érintett a szociális földprogramban, amelyben országos szinten a résztvevők 47 százaléka, vizsgálati régióinkban 52 százaléka roma származású.

- ⁴ Ahelyett, hogy a megszerezni kívánt javakhoz hozzájuttatná őket, megfosztja őket ezen javaktól, vagy legalábbis megnehezíti vagy lehetetlenné teszi számukra a javak megszerzését (Hankiss, 1983, 12. o.).
- ⁵ Országos Területfejlesztési Koncepció. Bp., 1997, 22. o.
- ⁶ Falvakban, agrártársadalmakban élő, szociálisan hátrányos helyzetű családok, tartós munkanélküliek életminőségének javítására, a meglévő munkaerő és technika mezőgazdasági tevékenységbe történő bevonására szolgál. A projekt lényege a természetbeni támogatás és szolgáltatás. A program frissen tart vagy megerősít készségeket, motivációkat, ami *növeli az esélyt* az előnyösebb helyzetbe jutásra. (In: Serafin, 1997).
- ⁷ A prominencia latin kifejezés, főnévként valaminek a kiemelkedését (esetünkben bizonyos társadalmi csoportokét) jelenti. Így *értelmezésünkben a prominencia a lokális társadalmi (foglalkoztatási) hierarchia csúcsán elhelyezkedő (szakértői) csoportot jelenti* (Andorka, 1997).
A prominenciavizsgálatok módszertana lényegében hasonló a különböző célcsoportfelmérésekéhez, amikor nem a „tömegközönséget” vizsgáljuk, hanem a piramis csúcsán lévő vezetőket és a „véleményelitet” (Angelusz, 1995), mert az a hipotézisünk, hogy egy-egy társadalom vagy térség innovációjának, fejlődésének kulcsemberei az adott társadalmi csoport vagy térség, illetve a fontosabb települések prominens személyiségei.
Jelen kutatásban a mintát az Észak-Alföld régió földprogramos, illetve kontrolltelepüléseinek (elemszám 105, illetve 3 – Jászládány, Mikepércs, Nagyhalász) polgármesterei jelentették. A kiküldött kérdőlapok közel ötöde (20 db) érkezett vissza.
- ⁸ Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában, illetve európai uniós tagországgként is alapvető feladat az egyenlő bánásmód, az esélyegyenlőség előmozdítása a hatékony védelem a hátrányos megkülönböztetés ellen, a társadalmi kirekesztés, az erőszak, a depriváció társadalompolitikai szintű kezelése, az esélyegyenlőség előmozdítása. Az Európai Unióban számos programot indítottak ezen cél elérése érdekében. Az EU a 2010-ig tartó évtizedet a szociális kirekesztődés, az erőszak és a szegénység elleni küzdelemnek szentelte. Az elindított programoknak a lényege az esélyteremtés, az esélyegyenlőség és a társadalomba való beilleszkedés elősegítése. (In: Béres, 2003).
- ⁹ Az országos szinten hangoztatott pozitív diszkrimináció (jelentős többletjogszabványok) a helyi társadalomban konfliktushelyzeteket okoz – vélik sokan.
- ¹⁰ Egy válasz szerint ezt települési szinten a meggyőzés erejével, s ha kell, „kényszereszközök alkalmazásával” lehet elérni.
- ¹¹ Létezik azonban a biologizmus határait is súroló nézet a válaszadók körében, amely szerint „minden csak akarat és hozzáállás kérdése”.
- ¹² „Működő hivatal kellene számukra, amely önálló és nem olvad bele a települési önkormányzati szervezetbe” – vélik a válaszadók.
- ¹³ Érdemes idéznünk egy, a hazánk északi határai mentén (1999-ben) készült települési felmérésből: „A feszültségek csökkentése érdekében csökkenteni kell a különböző segélyek és szociális ellátások körül tapasztalható visszaélések eléggé magas számát” (Balcsók, 2001, 214. o.).
- ¹⁴ Ehhez kapcsolódik az a megállapítás, amely szerint a szociális ellátás nyújtotta anyagi szint és a térségben biztosított munkabér közötti alacsony eltérés alig ébreszt álláskereső motivációt.
- ¹⁵ Mindezek keverednek a jövőképhiánnyal, az alacsony iskolai végzettséggel, a korai gyerekvállalással és a devianciákkal.
- ¹⁶ A tendenciák folytatódása esetén a szegregációs, s ezzel együtt a konfliktusos szituációk csak növekednek. A szerző szerint az integrált oktatás fenntartása a cél. (Ladányi, 2004).

- ¹⁷ Forrás: <http://www.worldbank.hu/data/romadata.xls>. Roma segélyprogramok Magyarországon.
- ¹⁸ Csak összehasonlításképp: ez az összeg Szolnok megyei jogú város 2003-ra tervezett saját bevételeivel közel hasonló nagyságú. Forrás: www.szolnok.hu.
- ¹⁹ Az összes település többszöri (személyes, telefon és levél) megkeresése után 199 kitöltött, működtetői kérdőívvel (vagyis 95 százalékos visszaérkezési aránnyal!) rendelkezünk. A felmérésünk idején 210 település rendelkezett működtetői lehetőséggel.
- ²⁰ N = 136.
- ²¹ Az 1000 főnél alacsonyabb népességű, szociális földprogramot működtető települések aránya meghaladja a földprogramos települések felét.
- ²² Milyennek ítéli meg a település megközelítését? 100 = teljes mértékben jó, 0 = nagyon rossz.
- ²³ 100 fokozatú skála átlaga: 43 pont.
- ²⁴ 100 fokozatú skála átlaga: 58 pont.
- ²⁵ Vizsgálatunkban – korábbi empirikus adatfelvételhez (pl. Baranyi, 2001) hasonlóan – azokat a településeket soroltuk a határ mentéhez tartozónak, ahol a közeli államhatárok hatással lehetnek a települések életére. Jelen kutatásban ez közel 20 km-es földrajzi sávot jelentett.
- ²⁶ Ez a tény a települési szint esetleges reformja esetén erős társadalmi-foglalkoztatási hatást mutat.
- ²⁷ 11, illetve 10 említés.
- ²⁸ A földprogramos településeken is tapasztalhattuk azt, hogy a polgármesteri funkció komoly társadalom- és gazdaságfejlesztő hatással is jár. Ez a hatás azonban nem érvényesül közvetlenül a választási statisztikában (www.valasztas.hu), mert a földprogrammal érintett 10 megye 1860 településén 861 polgármester dolgozik már az önkormányzatiság kezdete óta, a földprogramos településeken pedig 83 fő. Ez 40, az utóbbi pedig 48 százalékot jelent. Így, bár hipotézisünk vizsgálatára csak egy tényezőt emeltünk ki, úgy gondoljuk, hogy ez az eredmény mélyebb, lokális politológiai, szociológiai kutatást igényelne.
- ²⁹ A nyitott kérdésre adott válaszok: testületi tagok, szociális bizottság tagjai, önkormányzati képviselők.
- ³⁰ A minta átlaga 100 fokozatú skálán 64 pont.
- ³¹ A produktív szociálpolitika alkalmazása azonban az adatok szerint nem hatott költségsökkentő erővel a települési önkormányzatok működésében. Adataink szerint az egyszeri készpénzes szociális transzfer és a természetbeni támogatás arányaiban (átlag) nem változott a településeken a legutóbbi földprogramot megelőző évhez képest.
- ³² A kistelepülési megtartóerő növekedésének folyamatát jelzi ez a nyitott kérdésre adott válasz is.
- ³³ Leginkább a dunántúli alminta körében.
- ³⁴ Főként a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településen és Észak-Magyarországon mondták ezt.
- ³⁵ 141 település a teljes mintában.
- ³⁶ Ez a megállapítás különösen annak fényében érdekes, hogy a roma kedvezményezettek nem roma társaiknál jellemzően rövidebb ideje dolgoznak a programban (Szoboszlai, 2003).
- ³⁷ Az esélyegyenlőségi politika meggyökeresítésének folyamata hasonlít ahhoz, ahogyan a szuburbanizáció hatását értékelhetjük. A városi létforma horizontális terjeszkedése (hasonlóan az esélyegyenlőségi politikákhoz) magával hordozza a centrumokból induló fejlődés problémáit, a Janus-arc (Váradi M. M., 1999, idézi Berényi, 2003), a kettősség jellemzőit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Aula Kiadó.
- Balcsók István (2001): *Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határ mente munkaerőpiacán*. 170–216. o. In: Baranyi Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA RKK.
- Baranyi Béla (2001): *A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein*. 55–87. o. In.: Dr. Baranyai Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA RKK.
- Bartal Anna Mária (2001): *A szociális földprogramok – avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben*. Budapest, Acta Civitalis.
- Berényi István (2003): *A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése*. Földrajzi tanulmányok 23. Budapest, MTA FKI.
- Béres Csaba (2003): *Tervezet a Hajdú-Bihar megyei Esélyek Háza létrehozására*. Kézirat. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat.
- Csoba Judit (2002): *Integráció és diszkrimináció a munka világában. A cigányok munkavállalási és jövedelemszerzési formái*. In: Béres Csaba (szerk.): *Kirekesztődés vagy integrálódás?* Debrecen, Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemei Kiadó.
- Dahrendorf, Ralf (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Hankiss Elemér (1983): *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Ferge Zsuzsa (1991): *Társadalmi struktúra és szociálpolitika*. Esély, 1991/1. 3–18. o.
- Erdősi Ferenc (1988): *A határ menti térségek kutatásáról*. 18–30. o. In: Erdősi F.–Tóth J. (szerk.): *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. Pécs, MTA RKK.
- Jász Krisztina (2004): *A szolgáltatók, valamint az alap- és szakellátások biztosításával a kistelepülések megtartó képességének fokozása – operatív program indoklása*. In: *A Tisza-mente integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja*. VÁTI Kht. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Osztály. Kézirat.
- Jenei György (1996): *Közpolitika*. Budapest, Képviselői Tájékoztató Központ.
- Kiss Gabriella (1997): *Korunk alapszavai – szociológiai tanulmányok*. Debrecen, Nullpont Kulturális Egyesület.
- Ladányi János (2004): *Körzetesítés helyett esélyteremtés. Programok és határon átnyúló együttműködés a leszakadó térségek felzárkóztatására*. <http://www.nol.hu/melleklet/cikk/329272/> Letöltve: 2004. október 6.
- Országos Területfejlesztési Konceptió*. Budapest, 1997.
- Serafin József (1997): *Szociális földprogram kialakítása, működtetése a településeken*. Kézirat. Budapest
- Simonyi Ágnes (2002): *Családok peremhelyzetben városon és falun*. Szociológiai Szemle 2002/4. 131–142. o.
- Soppe, A. (2000): *Finance and ethics*. Erasmus University Rotterdam. Department of Finance.
- Standing, Guy (1993): *Szerkezetátalakítás az igazságos elosztásért Kelet-Európában*. In: Esély 1993/1. 3–22. o.
- Süli-Zakar István: *Kelet-Magyarország: permanens válságterület*. Juss, 4. 40–48. o.
- Szoboszlai Zsolt (1999): *A szociális földprogram hatékonysága*. In: Esély 1991/1. 26–44. o.
- Szoboszlai Zsolt (2001): *A cigány népesség a szociális földprogramban*. 86–92. o. In: Szoboszlai Zsolt (szerk.): *Szociális földprogramok Magyarországon*. Egy

- aktív szociálpolitikai modell eredményei 1992–2000. Szolnok, Esély Szociális Közalapítvány.
- Szoboszlai Zsolt (szerk.) (2001): *Szociális földprogramok Magyarországon. Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei 1992–2000.* Szolnok, Esély Szociális Közalapítvány.
- Szoboszlai Zsolt (2003): *A szociális földprogram roma kedvezményezettjeinek társadalmi jellemzői.* In: Szoboszlai Zsolt (szerk.): *Cigányok a szociális földprogramban.* Budapest, Gondolat. 31–78. o. (Szolnoki Szociális Műhely).
- Thiel, Ansgar (2003): *Soziale Konflikte.* Bielefeld, Transcript Verlag.